

Andautonia

Marić, Antonija

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:456103>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Antonija Marić

Andautonia

Završni rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Andautonia

Završni rad

Student

Antonija Marić

Mentor

Izv. prof. dr. sc. Željko Miletić

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Antonija Marić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Andautonia** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 4. listopada 2018.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. POVIJESNI PREGLED ZAGREBAČKOG PODRUČJA	2
2.1. Početak antike	3
2.2. Razdoblje Rima	4
3. OPĆENITO O LOKALITETU	5
4. PRVA ISTRAŽIVANJA	9
5. <i>ANDAUTONIA</i> KAO PRIMJER LOKALNE SAMOUPRAVE U PANONIJI	10
5.1. Razlozi zbog kojih je Andautonija postala municipij	10
5.2. Struktura vlasti Andautonije	11
5.3. Povijesni dokazi lokalne vlasti Andautonije	11
6. URBANIZAM MUNICIPIJA ANDAUTONIJE	12
6.1. Rezultati i analiza geofizičkih mjerenja	13
6.2. Građevina 1	15
6.3. Građevina 2	15
6.4. Građevina 3	16
6.5. Građevina 4	16
6.6. Građevina 5	16
6.7. Građevina 6	16
6.8. Građevine 7, 8 i 9	17
6.9. Ostale građevine	17
7. JUŽNA NEKORPOLA	19
7.1. Grob 1	19
7.2. Sličnosti u načinu pokapanja u ranorimskim grobovima Andautonije i Iloka	20
8. KULTOVI ANDAUTONIJE	21
8.1. Kult Savusa	22
8.2. Nemezin kult	24

9. ARHEOLOŠKI PARK	29
10. ZAKLJUČAK	30
SAŽETAK	32
ABSTRACT	33
LITERATURA	34

1. UVOD

Cilj je ovoga završnog rada da se na temelju objavljene i dostupne arheološke građe čitateljima predstavi Andautonija – nekadašnji rimski grad koji se nalazi na prostoru današnjeg naselja Ščitarjevo, nedaleko Zagreba. Na početku ću opisati šire zagrebačko područje kroz povijesna razdoblja kako bi se stekao što bolji uvid u njegovu važnosti. Iako Andautonija ima i predrimske i poslijerimske faze, glavna rasprava rada bit će temeljena na razdoblju rimske vlasti. Važno je reći da je Andautonija imala sve što u pravilu sadrži rimski grad. Pravila o rasteru ulica bila su poštivana koliko je to zbog terena bilo moguće, nekropola se nalazila izvan grada, a štovali su i određene kultove pa su u njihovu čast dizali spomenike koji su danas jedni od najvrjednijih nalaza ovoga lokaliteta. Važnost nalazišta očituje se u izgradnji arheološkog parka koji posjetiteljima omogućuje potpun doživljaj rimskog života kao i prezentaciju pojedinih nalaza kao što su gradske terme „*in situ*“.

2. POVIJESNI PREGLED ZAGREBAČKOG PODRUČJA

Šire zagrebačko područje naseljeno je od prapovijesnih vremena te je prije 80.000 godina prostor Medvednice naseljavao pračovjek. Najraniji nalazi naseljenosti na ravničarskom prostoru podno Sljemena pripadaju mlađem kamenom dobu, odnosno neolitiku kada se čovjek okreće ka poljoprivredi i stočarstvu.¹ Vremenski period od 1. tisućljeća prije Krista pa sve do 156. godine prije Krista obilježila su keltska plemena naseljena na ovim prostorima te su oni svojim učestalim napadima narušavali mir autohtonog stanovništva. Njihovu dominaciju zaustavljaju rimske legije koje u 2. stoljeću prije Krista započinju pohode na zagrebačko područje da bi ono do 8. godine prije Krista postalo potpuno ukomponirano u rimsku provinciju. Tijekom tog razdoblja, na lijevoj obali Save, svega oko 10 kilometara od današnjeg centra grada Zagreba, razvija se *Andautonia*, rimski grad u današnjem selu Ščitarjevo.

Andautonija svoj procvat doživljava od 1. do 3. stoljeća, a njezina važnost ponajprije se očitovala u tome što se nalazila na sjecištu važnih rimskih prometnica. Nažalost provalama barbarskih plemena od 4. do 6. stoljeća rimska vlast u srednjem Podunavlju propada pa tako stradava i čitavo zagrebačko područje, uključujući i Andautoniju. Idući koji se pojavljuju na ovom prostoru su Avari i Slaveni. Oni su obilježili čitavo 7. stoljeće, a važno je i naglasiti kako prilikom avarske dominacije Slaveni postupno počinju prihvaćati kršćanstvo te svojim snažnim utjecajima i slaveniziraju zatečeno stanovništvo. Francima pripadaju 8. i 9. stoljeće, a u njihovo vrijeme nastaje i novo naselje na području današnjeg Kaptola, tj. u jezgri budućeg Zagreba. Franci uvode kršćanske institucije pa se tako osniva i župa na Kaptolu. Naši susjedi Mađari počinju dominirati u 10. stoljeću, a upravo se pod njihovim utjecajem krajem 11. stoljeća osniva Zagrebačka biskupija. Vjeruje se kako je prvi zagrebački biskup bio čovjek po imenu Duh, o kojem se, nažalost, zna malo, a smatra se kako je bio češkog porijekla.²

¹ I. CVITKOVIĆ, 1994., 21.

² H. GRAČANIN, 2012., 4.

2.1. Početak antike

Tijekom 4. stoljeća prije Krista Panoniju zahvaćaju seobe keltskih plemena, a upravo ovi događaji predstavljaju prijelaz iz starijeg u mlađe željezno doba. U ovim valovima seobe sudjelovali su i Taurisci koji kroz 3. stoljeće prije Krista zaposjedaju istočnoalpsko područje. Oni svoju vlast kroz 2. i 1. stoljeće prije Krista protežu i na sjeverozapadnu Hrvatsku, a pritom su se bazirali prvenstveno na ravničarska područja Posavine i Podravine jer, kao što znamo, tamo su prolazili vrlo važni prometni i trgovački pravci.³ Što se prostora Andautonije tiče, njih je naseljavalo pleme Varcijana. Oni su bili panonski narod koji je pao pod keltsku vlast prilikom keltske dominacije. Područje Varcijana prostiralo se čitavom Posavinom sve do Medvednice i južnih obronaka Žumberka. Kada govorimo o prvim interesima Rimljana za ove prostore moramo istaknuti kako se najranija zanimanja ove velesile za Panoniju bude najkasnije početkom 2. stoljeća prije Krista.

Krećući iz Akvileje, rimske su legije 156. godine prije Krista napale Segestiku, koja je bila središte panonskog plemena Kolapijana, a imala je i veliku prometnu i vojnu važnost. Prilikom tog napada Rimljani su prošli kroz područja Tauriska i Varcijana i prilikom toga nisu naišli ni na kakve otpore. Tijekom još nekoliko rimskih napada na Segestiku i okolna područja ova dva plemena uspjela su očuvati svoju samostalnost. Smatra se da je to iz razloga što su vjerovatno bili u nekakvom savezništvu.⁴ Učestali rimski napadi od 35. do 33. godine prije Krista, za Oktavijanovih pohoda, za posljedicu su imali osvajanje jugozapadne Panonije sa Segestikom, odnosno mjesta gdje je utemeljena antička Siscija.⁵ Smatra se kako u tom trenutku i Varcijani padaju pod rimsku vlast. Kao što smo već spomenuli, Andautonija je Rimljanima bila važna iz razloga jer je bila na izrazito važnom kopnenom, ali i riječnom prometnom i trgovačkom pravcu. Ipak borbe u Panoniji nastavljaju se sve do 8. godine prije Krista kada je konačno pala u ruke rimskog imperatora, iako se u punom političnom, gospodarskom i kulturnom smislu pripisuje Rimskom Carstvu tek nakon gušenja Batonovog ustanka koji je trajao od 6. do 9. godine.⁶

³ H. GRAČANIN, 2012., 8.

⁴ H. GRAČANIN, 2012., 9.

⁵ H. GRAČANIN, 2012., 9-10.

⁶ H. GRAČANIN, 2012., 10.

2.2. Razdoblje Rima

U upravnom smislu tijekom razdoblja rimskog carstva zagrebačko je područje pripadalo Andautoniji. Na višem stupnju administracije ovaj čitav prostor od početka 1. stoljeća pripadao je pokrajini Panoniji koja je bila dio jedinstvenog Ilirika. No tijekom vladavine cara Trajana, Panonija je podijeljena na dvije teritorijalne cjeline odnosno na Gornju i Donju Panoniju pa se stoga područje gradske općine Andautonije nalazilo u Gornjoj Panoniji. Također, za Dioklecijana panonske pokrajine bivaju ponovno preustrojene, a sada je prostor grada Zagreba i okolice pripao Panoniji Saviji koja je središte imala u Sisciji. Početak potpune rimske vlasti na ovim prostorima poznat je kao zlatno doba Carstva, tj. razdoblje mira, *pax romana*, koje traje kroz prva dva stoljeća. U to vrijeme niču brojna nova naselja, grade se ceste i, općenito, gospodarstvo cvate. Tako je bilo u svakom dijelu carstva, pa tako i u zagrebačkoj regiji, o čemu nam svjedoče mnogobrojni rimskodobni nalazi koje nalazimo na više desetaka lokaliteta.

Zagrebačkim su područjem prolazile dvije velike državne ceste. Prva je preko Nevioduna povezivala Emonu i Sisciju, a druga Petovion i Siciju preko Andautonije. Dokaz za cestu Ptuj-Sisak na miljokazu koji je pronađen u Jelkovcu kod Sesveta.⁷ Najvažnija lokalna cesta presijecala je područje Zagreba od zapada prema istoku. Što se tiče prijelaza preko Save, u rimsko doba bilo ih je najmanje četiri, a smatra se i kako je svaki od prijelaza imao pristanište, najvjerojatnije u većini slučajeva za utovar kamena iz pojedinih kamenoloma. Kod Ivanje Reke smjestio se najvažniji prijelaz iz razloga što je onuda prolazila magistrala koja je povezivala Sisciju i Petovio. Na ovoj je lokaciji bio i podignut drveni most čiji su ostaci nosača bili vidljivi još početkom dvadesetog stoljeća. Važna je i činjenica kako je Sava u razdoblju antike bila plovna gotovo svojim cijelim tokom.⁸ Valja spomenuti kako je, osim Andautonije na zapadu zagrebačkog područja, postojalo još jedno veće naselje smješteno u današnjem Stenjevcu, ali nažalost njegovo ime nam nije poznato.⁹

⁷ H. GRAČANIN, 2012., 10.

⁸ H. GRAČANIN, 2012., 11.

⁹ Z. GREGL, 1987., 62.

3. OPĆENITO O LOKALITETU

Res publica Andautoniensium nalazi se u današnjem selu Ščitarjevu nedaleko od središta samog Zagreba (slika 1). Sam je municipij bio smješten na križanju rijeke Save s važnom prometnicom sjever-jug, koja se na području Petovija križala s Jantarnom cestom. S obzirom na važnost Save, treba napomenuti i kako je Andautonija imala vrlo važnu riječnu luku.¹⁰ Jezgra Andautonije bila je smještena na blago uzvišenom lokalitetu Gradišće.¹¹ Čitava općina obuhvaćala je iznimno široki prostor koji je bio omeđen prirodnim barijerama, odnosno Zagrebačkom gorom na sjeveru, na jugu Vukomeričkom goricom, na zapadu padinama Samoborskog gorja i na istoku rijekom Zelinom. Smatra se da je na jugoistoku granica između Sisačke i Andautonijske općine bio Buševac.

Status municipija Andautonija dobiva najkasnije tijekom osamdesetih godina 1. stoljeća, čime je istaknuta njezina strateška važnost zbog važnih prometnih pravaca i plovnosti rijeke Save, kao i njezine luke. Tijekom prvih stoljeća svoga postojanja Andautonija je iznimno napredovala i gospodarski rasla. U prvom stoljeću, prilikom osnutka naselja, ono je bilo površine 250 metara u oba smjera, da bi ga u 2. stoljeću, prema arheološkim otkrićima, pogodila velika poplava u kojoj je grad pretrpio iznimno veliku štetu. Pogodeni velikom katastrofom, stanovnici Andautonije imali su potrebu detaljno obnoviti naselje, a usto su ga i proširili prema jugu. Tijekom ovih pothvata, nekropole su izgubile svoju funkciju te su napuštene, a samo naselje poprimalo je nepravilan oblik.¹²

¹⁰ S. GROH, 2013., 93.

¹¹ D. NEMETH-EHRLICH, P. VOJVODA, 1994., 40.

¹² H. GRAČANIN, 2012., 12.

Slika 1 – Pogled na ostatke Andautonije iz zraka (preuzeto iz: H.GRAČANIN, 2012., 12)

Ova obnova ujedno je zadnja urbanistička faza Andautonije. Prijašnja prilazna cesta sada je postala središnja gradska ulica, dok su na mjestu nekadašnje južne nekropole izgrađene velike gradske terme. Kupalište se prostiralo na površini od oko 2000 m², a datira se u prvu polovicu 2. stoljeća. Gradski kupelji su porušene tijekom druge polovice 2. stoljeća, za vrijeme Kvadsko-markomanskih ratova, kada je Andautonija doživjela napad, pa su kroz čitavo 3. stoljeće obnavljane i dograđivane, a svoju prvobitnu funkciju zadržale su i kroz 4. stoljeće (slika 2).¹³

Slika 2 – Dio ostataka gradskih termi Andautonije (preuzeto iz: H. GRAČANIN, 2012., 13)

¹³ H. GRAČANIN, 2012., 13.

U istom ovom razdoblju grad biva opremljen i sustavom javne odvodnje. Prilikom istraživanja otkrivena su dva sabirna kanala od opeke, svaki sa svojim priključnim kanalima. Da su stanovnici Andautonije bili dobro opskrbljeni vodom svjedoči nam i drveni bunar iz 1. stoljeća kao i mala zgrada koja je imala funkciju spremišta za vodu. Nedvojbeno je da je grad imao i druge javne građevine poput hramova s posvetom raznim božanstvima ili teatar. Također, uvjeti za stanovanje bili su iznimno kvalitetni – kuće su tako, na primjer., bile ukrašavane freskama i mozaicima, a imale su i sustav za grijanje zidova (slika 3).¹⁴

Slika 3 – Freska s prikazom svirača, datirana u 1. stoljeće (Preuzeto iz: H. GRAČANIN, 2012., 3)

Prema površinskim nalazima, pretpostavlja se kako su se uz južni rub samoga grada nalazile radionice, skladišta i sl. Još jedna poplava zadesila je grad krajem 3. stoljeća. Naravno i nakon nje uslijedile su detaljne obnove, naročito stambene izgradnje koja, doduše, nije bila toliko napredna kao ona prijašnja, ali i dalje su kuće bile iznimno dobro opremljene.¹⁵ 4. stoljeće vrijeme je provala barbarskih naroda pa su tako

¹⁴ H. GRAČANIN, 2012., 13.

¹⁵ H. GRAČANIN, 2012., 13.

stanovnici Andautonije uokolo grada podigli obrambene zidine. Sjeverna strana zidina sastojala se od dvaju usporednih zidova, koja su bila razdvojena međuprostorom. Kamen za izgradnju bedema dopremljen je iz kamenoloma sa Medvednice, na kojoj su u doba antike sa sigurnošću postojala četiri kamenoloma.¹⁶

Krajem istog stoljeća i zbog sve učestalijih provala već spomenutih germanskih naroda, grad je polako počeo umirati potaknut upravo općom nesigurnošću Prekid naseobinskog kontinuiteta Andautonije, datiran u 5. stoljeće, potvrđen je pronalaskom ukopa dječaka sa željeznim nožem i koji je pokopan u napuštenu kuću. Nedavno je otkriven tzv. ratnički grob datiran u sam početak 6. stoljeća, a pripisuje se germanskom ratniku. Nakon toga vremena, prostor nekadašnjeg vrlo važnog rimskog grada nije bio naseljavan sve do 11. stoljeća, čemu svjedoče nalazi ukopa uokolo crkve sv. Martina u Ščitarjevu.¹⁷

Što se povijesnih izvora tiče, među starijim autorima samo su dvojica od njih u svojim dijelima spomenula Andautoniju. Prvi od njih je Ptolomej, koji smješta Andautoniju u Panoniju *Superior* između Bononije i Neoviduna. Ljubić kaže da iz Ptolomejeva djela nije bilo moguće zaključiti nešto detaljnije o njenom položaju, a smatra i kako su pojedina mjesta pogrešno napisana s obzirom na to da *Bononia* pripada Panoniji *Inferior*, a Ptolomej ju smješta u *Superior*. U međuvremenu je Andautonija precizno locirana i u njoj se vode arheološka iskopavanja. Drugi povijesni izvor koji nam spominje Andautoniju bili bi Antoninijevi itinerari koji označava Andautoniju na cesti *Petovio – Siscia*, ali pod imenom *Dautonia*.¹⁸

¹⁶ H. GRAČANIN, 2012., 10., 13.

¹⁷ H. GRAČANIN, 2012., 13.

¹⁸ Š. LJUBIĆ, 1883., 1.

4. PRVA ISTRAŽIVANJA

Početak arheoloških istraživanja vežu se uz osamdesete godine prošlog stoljeća. Važno je spomenuti da je krajem 18. stoljeća o gradskom fortifikacijskom sustavu i općenito o očuvanosti rimske arhitekture Andautonije pisao M. P. Katančić te navodi kako je grad imao oblik nepravilnog šesterokuta.¹⁹ Sustavna su istraživanja započeta prvenstveno iniciranjem Arheološkog muzeja Zagreb, a s prekidima ona traju od 1969. godine.²⁰ Nešto kasnije istraživačkom su se timu pridružili i stručnjaci muzeja Turopolje kao i Hrvatski restauratorski zavod te niz drugih stručnjaka.²¹ Katančićeve pretpostavke o rimskoj Andautoniji potvrđene su tek 1934. godine pronalaskom Maksiminova miljokaza koji je otkriven u Jelkovcu kraj Sesveta.²²

¹⁹ A. RENDIĆ – MIOČEVIĆ, 1995., 110.

²⁰ D. NEMETH – EHRlich, D. KUŠAN ŠPALJ, 2007., 13.

²¹ A. RENDIĆ – MIOČEVIĆ, 1995., 110-111.

²² A. RENDIĆ – MIOČEVIĆ, 1995., 111.

5. *ANDAUTONIA* KAO PRIMJER LOKALNE SAMOUPRAVE U PANONIJI

Kada govorimo općenito o razlikama municipija i kolonije, treba naglasiti kako je još u republikansko doba municipij označavao mjesto koje je prethodno pripadalo lokalnim ljudima, starosjediocima. Populacija je u takvim zajednicama mogla zadržati dio svoje tradicionalne autonomije. Nasuprot tome, kolonija označava novoosnovane gradove, koji su stvoreni od strane rimskih građana, i kao takvi u potpunosti su podređeni rimskom zakonu. Nadalje, municipij u suštini možemo sagledati kao konačni administrativni rezultat specifične povezanosti između Rima i lokalne zajednice. Isto tako, Rimljani su davanjem slobode lokalcima stjecali njihovo povjerenje te su postupno dobivali vjerne saveznike.²³ Pitanja kojima ćemo se baviti u nastavku svakako obuhvaćaju razloge zbog kojih je *Andautonia* dobila status municipija u kontekstu razvoja municipalnih institucija administrativnog sistema Panonije.²⁴

5.1. Razlozi zbog kojih je Andautonija postala municipij

Početakom je antike Andautonija bila središte lokalne zajednice i na dva se natpisa spominjala kao *res publica Andautoniensium*. Naveden natpisi sugeriraju kako su Andautonci bili dominantna zajednica naseljena desno od rijeke Save. Činjenica da se u natpisima spominje kao *res publica* svjedoči o postojanju političke i teritorijalne samovladavine predrimskog porijekla. Od strane Rimljana takva je vladavina bila interpretirana kao iznimno dobra teritorijalna organizacija. Kada govorimo o statusu municipija Andautonije, on epigrafski nije posvjedočen sve do 3. Stoljeća, kada je upisan na zavjetnom reljefu božice Nemeze, a opće je prihvaćeno kako status municipija Andautonija dobiva u drugoj polovici prvog stoljeća tijekom vladavine Flavijevaca.²⁵ Upravo je to razdoblje kada provincija Panonija prolazi kroz prvu fazu urbanizacije i municipalizacije te administrativne organizacije u cijelosti.

Ovo je bilo i razdoblje kada su mnoga naselja dobivala administrativne statute, pa tako npr. municipijem postaje i *Neviodunum*, a *Siscia* i *Sirmium* u isto to vrijeme bivaju uzdignute na rang kolonija. Svakako treba napomenuti i kako je flavijevska faza

²³ T. KARLOVIĆ, I. MILOTIĆ, MARKO PETRAK, 2015., 36.

²⁴ T. KARLOVIĆ, I. MILOTIĆ, MARKO PETRAK, 2015, 36-37.

²⁵ T. KARLOVIĆ, I. MILOTIĆ, MARKO PETRAK, 2015., 36.

municipalizacije Panonije pratila raniju fazu koja je zabilježena u Augustovo doba.²⁶ Smatra se kako je ta rana dodjela municipalnih statusa panonskim gradovima bila direktna reakcija na Batonov ustanak koji se dogodio tijekom Augustove vladavine. Jedan je od najvažnijih razloga za stjecanje statusa municipija Andautonije prijelaz preko rijeke Save. Na ruti od 200 kilometara povoljni se prijelazi preko rijeke nalaze samo na tri lokacije – u Andautoniji, Sisciji i današnjoj Bosanskoj Gradišci, a znamo da je Andautonija posjedovala drveni most kao i veliku riječnu luku.²⁷

5.2. Struktura vlasti Andautonije

Struktura je lokalne vlasti Andautonije bila organizirana prema rimskom republikanskom modelu. Od municipija ranijeg republikanskog perioda pa sve do vladavine Flavijevaca nije bilo većih promjena same organizacije. Struktura je vlasti bila organizirana u piramidalni sustav podijeljen u tri dijela, a to su *comitia*, *ordo decurionum* i lokalni magistrati. Moć unutar zajednice, dakle, bila je podijeljena između dekuriona i magistrata. Ne treba zaboraviti spomenuti kuratore, koji su mogli biti dijelom lokalne ili centralne vlade. Lokalni su se kuratori uglavnom bavili održavanjem cesta ili zaliha vode, dok su državni *curatores reipublicae* zaduženi za upravljanje financijama.²⁸

5.3. Povijesni dokazi lokalne vlasti Andautonije

Literarni izvori kao i epigrafski spomenici iz julijejsko – klauđijevskog perioda ukazuju na ukupan broj peregrinskih *civitates* iz Panonije. Iz njih smo uspjeli saznati imena zajednica koje su obitavale na ovom prostoru prije dolaska Rimljana. One su bile pod kontrolom legija i auxilijarnih postrojbi stacioniranih u provinciji. Većina ih je ostala u istom statusu, a municipiji su postale zajednice smještene na strateški važnim pozicijama duž ceste *Emona – Sirmium*. Naravno, jedna od takvih bila je i Andautonija. Također u doba Flavijevaca, donesen je i zakon *lex Flavia municipalis*, prema kojem svaki municipij ili kolonija u to doba imaju istu strukturu vlasti.²⁹

²⁶ T. KARLOVIĆ, I. MILOTIĆ, MARKO PETRAK, 2015., 37.

²⁷ T. KARLOVIĆ, I. MILOTIĆ, MARKO PETRAK, 2015., 41.

²⁸ T. KARLOVIĆ, I. MILOTIĆ, MARKO PETRAK, 2015., 41.

²⁹ T. KARLOVIĆ, I. MILOTIĆ, MARKO PETRAK, 2015., 39.

6. URBANIZAM MUNICIPIJA ANDAUTONIJE

Prilikom suradnje Arheološkog muzeja u Zagrebu i arheološkog instituta Austrije na prostoru je Andautonije provedeno geofizičko istraživanje.³⁰ Dobiveni su podatci dali brojne zaključke o samoj planimetriji grada, ali isto tako i o obliku određenih objekata kao i informacije o kronološkom razvitku grada.³¹ Fazi I., koja pripada ranocarskom razdoblju, pripisuju se objekti koji prate smjer glavne ulice. Za tu se cestu zna da je vodila od Siscije do Petovija. Faza II. datirana je u srednjecarsko vrijeme, a obilježava ju topografija pravokutnog rastera ulica sa sabijenim inzulama.³² Sve vrste građevina općenito ukazuju na iznimno jaki italski utjecaj. Glavni zadatak provedenog projekta bilo je istraživanje sjevernog dijela antičkog naselja.³³ Svakako treba napomenuti kako je ovaj dio lokaliteta još uvijek većim dijelom neizgrađen.³⁴ Upravo ovim istraživanjem definirane su sjeverna i zapadna granica teritorija samog municipija.

Sjeverni dio donosi nam nešto bolju sliku o samim reprezentativnim građevinama kao i fazama pojedinih objekata koje su na ovome dijelu teritorija dobro vidljive. Kada govorimo o dimenzijama i kronološkom razvitku grada, podatci su vrlo oskudni te je uglavnom riječ o pretpostavkama, iako se sa sigurnošću može reći kako je grad u 3., odnosno 4. stoljeću, dosegnuo svoj maksimum.³⁵ Razvitak se naselja uz potporu arheoloških nalaza veže uz početak 1. stoljeća, a svoj najveći napredak doživljava kroz 2. stoljeće (slika 4).³⁶ Tijekom je istraživanja primijećeno kako je povijesni okvir Andautonije moguće razvrstati u ukupno tri faze.

Faza 1 traje od osnutka grada u 1. stoljeću do početka 2. stoljeća.³⁷ Kanali za otpadne vode i pronalazak nekropole na cesti prema Ptuju smatraju se tragovima najstarije faze. Također, fazi 1 možemo pripisati i površinske nalaze na prostoru današnjeg Gradišća.³⁸ Faza 2 datira se od druge trećine 2. pa sve do kraja 3.

³⁰ S. GROH, 2013., 89.

³¹ D. NEMETH – EHRLICH, D. KUŠAN ŠPALJ, 2007., 16.

³² S. GROH, 2013., 89-90.

³³ S. GROH, 2013., 90.

³⁴ D. NEMETH – EHRLICH, D. KUŠAN ŠPALJ, 2007., 31.

³⁵ S. GROH, 2013., 90.

³⁶ S. GROH, 2013., 93.

³⁷ D. NEMETH – EHRLICH, D. KUŠAN ŠPALJ, 2003., 117.

³⁸ S. GROH, 2013., 101.

stoljeća.³⁹ Nakon naglog prekida u razvoju, koji je bio uzrokovan prirodnim katastrofama, odnosno poplavom, u čitavom je mjestu u ovoj fazi došlo do iznimnog građevinskog procvata. Površina naselja bila je proširena na prostor istočne i južne nekropole, a južna je nekropola tom prilikom bila pomaknuta nekoliko stotina metara dalje.⁴⁰ Prijelaz iz faze 2 u fazu 3 obilježena je poplavom koja je krajem 3. stoljeća pogodila Andautoniju.⁴¹ Posljednja faza traje od kraja 3. do kraja 4. stoljeća.⁴² Većina objekata su kao posljedica poplave bili prekriveni debelim slojem šljunka.⁴³

Slika 4 – Pogled na položaj Andautonije u provinciji Panoniji Superior (preuzeto iz: S. GROH, 2013., 91)

6.1. Rezultati i analiza geofizičkih mjerenja

Kada govorimo o geofizičkim mjerenjima, treba napomenuti kako su ona provedena na samom kraju sjevernog i sjeverozapadnog dijela naselja (slika 5). Na površini, koja je bila označena kao F1, cilj je bio istražiti sjevernu granicu grada te

³⁹ D. NEMETH – EHRlich, D. KUŠAN ŠPALJ, 2003., 119.

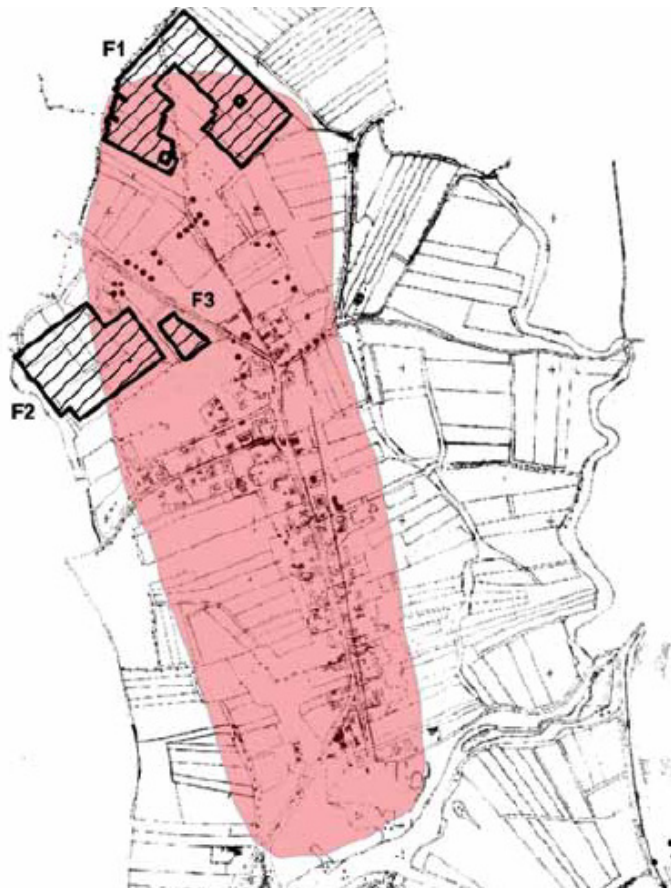
⁴⁰ S. GROH, 2013., 102.

⁴¹ S. GROH, 2013., 106.

⁴² NEMETH – EHRlich, D. KUŠAN ŠPALJ, 2003., 120.

⁴³ S. GROH, 2013., 106.

moguće postojanje bedema. S obzirom na to da ostatci bedema nisu potvrđeni, smatra se kako su granicu grada činili rukavci rijeke Save. Sjeverozapadni dio istražene površine donosi nam cestu preko koje je izgrađena građevina broj 3, a na sjevernom rubu naselja mogu se uočiti tri građevine za koje se pretpostavlja da predstavljaju tri građevinske faze s obzirom na to da se djelomično preklapaju.⁴⁴ Nadalje istraživane površine F2 – 3 obuhvaćaju građevine 5 – 9 te smjerove pojedinih cesta. Zapadnim se rubom gradskog areala, tj površinom označenom kao F2, proteže cesta 5 na koju se spaja cesta 7. Cesta 7 dio je pravokutnog rastera ulica, dok je cesta 5 dokazana i na površini u sjevernom dijelu naselja označenom sa F1. Površina F3 donosi nam cestu 4 koja je otkrivena još davne 1999. godine, a ona predstavlja glavnu cestu.⁴⁵

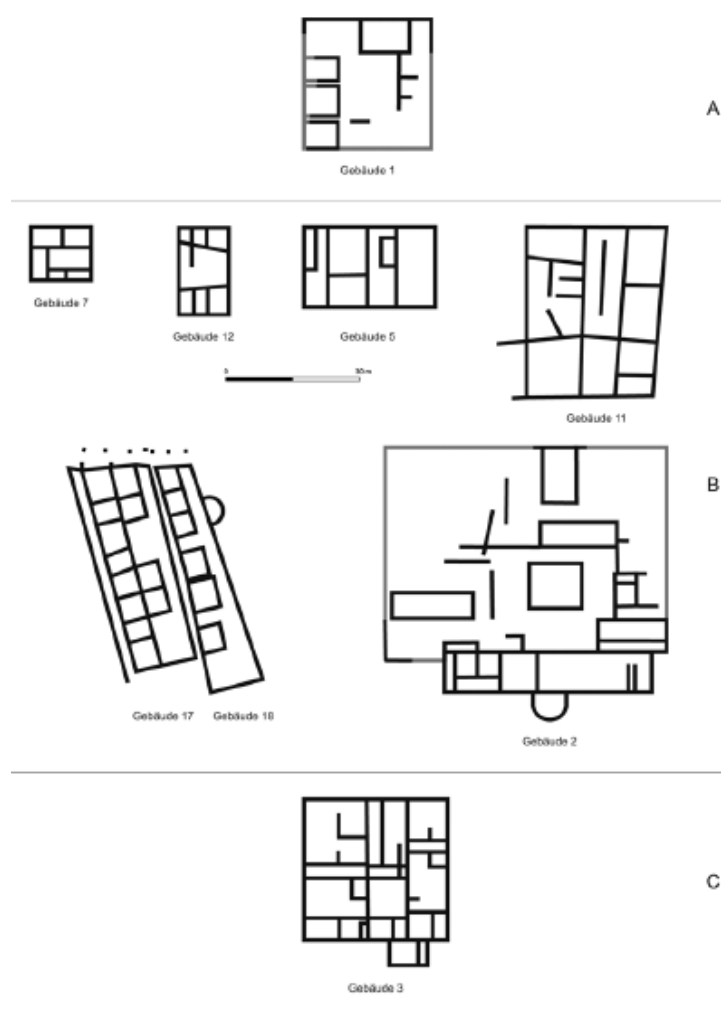

Slika 5 – Prikaz područja obuhvaćenog geofizičkim mjerenjima iz 2012. godine (preuzeto iz: S. GROH, 2013., 92)

⁴⁴ S. GROH, 2013., 94.

⁴⁵ S. GROH, 2013., 97.

Što se tiče tlocrta građevina istraženih 2012. godine, većina ih posjeduje jednostavne tlocrte te se smatra da najveći broj dosada otkrivenih građevina ima funkciju stambenih kuća (slika 6).⁴⁶

Slika 6 – Tlocrti građevina kroz sve 3 faze urbanizma Andautonije (preuzeto iz: S. GROH, 2013., 109)

6.2. Građevina 1

Najstarija među njima je građevina 1, koju na jednom dijelu preklapaju građevine 2 i 3. Tlocrt joj je gotovo kvadratni, dok su okolo unutarnjeg dvorišta uzduž vanjskih zidova nanizane pravokutne prostorije. Zanimljiva je i činjenica da se zgrada ne uklapa u raster ulice s obzirom da je orijentirana u smjeru sjever-jug.⁴⁷

6.3. Građevina 2

⁴⁶ S. GROH, 2013., 108.

⁴⁷ S. GROH, 2013., 94.

Građevina 2 svojim gabaritima predstavlja najveću građevinu otkrivenu ovim geofizičkim istraživanjima. Ovaj reprezentativni objekt veličine je najmanje oko 3500 m², a krasilo ga je i unutarnje dvorište izgrađeno u stilu peristila. S obzirom da se ta građevina nalazi izolirana točno u rasteru ulica, lokacija i oblikovanje objekta navele su istraživače na pretpostavku kako je riječ o domusu.⁴⁸

6.4. Građevina 3

Kada je riječ o građevini 3 pretpostavlja se kako ona predstavlja najmlađi građevinski pothvat. Ova je zgrada izgrađena na mjestu građevine 1, ali podatci dobiveni istraživanjima ne mogu potvrditi teoriju da se preklapa sa građevinom 2. Zgrada je obilježena kvadratnim tlocrtom, dok se na male pravokutne prostorije nadovezuje velika središnja, za koju se smatra da je predstavljala dvorište. Plan izgradnje naveo je autora na pretpostavku kako je riječ o tri kuće sa odvojenim stambenim i radnim površinama te zajedničkim unutarnjim dvorištem.⁴⁹

6.5. Građevina 4

Građevina broj 4 smjestila se na istočnom dijelu istraživane površine te nije sigurno pripada li uopće razdoblju antike ili je novovjekovnog porijekla. Sastojala se od niza prostorija, koje su bile omeđene masivnim betonskim zidinama, a upravo velike geomagnetske anomalije zidova dovode u sumnju njeno datiranje. Isto tako građevina svojom orijentacijom ne odgovara tadašnjem rasteru ulica.⁵⁰

6.6. Građevina 5

Građevina 5 smjestila se zapadno od ceste 5 te se sastoji od 2 cjeline. Prvoj pripada niz prostorija koje su široke oko 6 metara, a drugoj prostorije širine oko 9 metara.⁵¹ Prema svemu istraženom znanstvenici su ovu prostoriju interpretirali kao stambeni, ali i radionički prostor.⁵²

6.7. Građevina 6

⁴⁸ S. GROH, 2013., 96.

⁴⁹ S. GROH, 2013., 96.

⁵⁰ S. GROH, 2013., 97.

⁵¹ S. GROH, 2013., 97.

⁵² S. GROH, 2013., 99.

Zgrada 6 smjestila se južno od ceste 7, ali o njoj se ne zna mnogo s obzirom na to da se u mjernim podacima pokazala relativno slabo. Smatra se kako je to vjerojatno rezultat loše očuvanosti građevne konstrukcije. Unatoč problemima pri istraživanju ove građevine, može se zaključiti kako je riječ o građevnoj strukturi iz više dijelova. Kompleks se, prema svemu sudeći, sastoji od zapadnog trakta i zgrade na istoku, o kojoj se na temelju prikupljenih podataka ne može govoriti. Zapadni trakt je ipak bolje sačuvan pa se zna kako se iz njega ulazilo u hodnik te jednu veću dvoranu koja je bila podijeljena na 2 dijela.⁵³ Dakle riječ je o trodijelnoj zgradi koja u zapadnom traktu posjeduje apsidu, a u središnjem dvoranu s lezenama. Zbog svog izgleda smatra se kako bi joj se možda mogla pripisati javna funkcija.⁵⁴

6.8. Građevine 7, 8 i 9

Na površini F3 nalaze se tri građevine označene brojevima od 7 – 9. One su smještene istočno od glavne ceste 4.⁵⁵ Građevina 7 nalazi se na istočnoj strani spomenute ceste.⁵⁶ Sastojala se od prostorija koje su raspoređene u obliku slova U te unutaršnjeg dvorišta. Njezina izgradnja nastavlja se u smjeru juga, gdje su nadodane dvije dvorane koje su paralelne s cestom, ali i jedna u desnome kutu koja je usmjerena prema cesti. Ovo je zapravo građevina 9. Ovi se objekti nalaze unutar gradskog rastera ulica te prekrivaju stariju građevinu označenu kao građevina 8. Nju zbog toga ne možemo pobliže opisati. Treba spomenuti i kako se geomagnetska mjerenja iz 2012. godine direktno nadovezuju na mjerenja iz 1999. Godine, prilikom kojih su istražene dvije građevine pravokutna tlocrta, a bile su smještene južno od ceste 4.⁵⁷

6.9. Ostale građevine

Građevina 10 bila je duga gotovo 30 metara, a sjeverna strana joj je pregrađena prostorijama. Za građevinu 11 specifično je da je na zapadnoj strani imala veliko dvorište. Dvorištu se pristupalo centralnim hodnikom, a na južnoj strani uočen je niz prostorija. Zasebna kuća sjeverno od ceste 4 opisana je kao građevina 12. Sastoji se od dva niza prostorija i centralnog dvorišta. Od građevina prilikom starijeg istraživanja

⁵³ S. GROH, 2013., 99.

⁵⁴ S. GROH, 2013., 111.

⁵⁵ S. GROH, 2013., 99.

⁵⁶ S. GROH, 2013., 99-100.

⁵⁷ S. GROH, 2013., 100.

uočene su još svega njih tri (građevina 13 – 16). Smatra se kako je ovdje riječ o izduženom tipu kuća koje su uklopljene u raster ulica.⁵⁸

⁵⁸ S. GROH, 2013., 100.

7. JUŽNA NEKORPOLA

Kao što smo već napomenuli, jezgra najranije urbane zone Andautonije bila je smještena u Gradišću, lokaciji koja je bila na nešto uzvišenijem položaju od ostatka teritorija.⁵⁹ Kroz čitavo 1. i rano 2. stoljeće grad se nije širio dalje od granica Gradišća. Ovo je potvrđeno otkrićima nekropola južno i istočno od njega. Tijekom istraživanja južne nekropole 1996. godine otkriveni su grobovi s grobnim rakama različitih veličina koje su sadržavale urne s prilozima.⁶⁰ Sama je kremacija mogla biti izvedena na dvije lokacije. Bilo je moguće vršiti proces na groblju na posebno specijaliziranom mjestu (*ustrinae*) ili pak u samoj grobnoj raci (*bustum*). Nakon što bi ostatci izgorjeli, zalijevali bi se vinom i vodom kako bi se vatra, koja još tinja, ugasila, a potom su kosti premazivane uljem i smještane u urne koje su mogle biti od stakla, keramike ili kamena. Ovisno o statusu ukopanih osoba, urne je bilo moguće smjestiti u jednostavne rake ili obiteljske grobnice. Od priloga u oba groba pronalazimo nakit, bočice za ulje i parfeme, predmete svakodnevnog namjene i posude koje su sadržavale hranu za zagrobni život.⁶¹

7.1. Grob 1

Među istraženima posebno interesantan je grob 1, koji sadrži drvenu strukturu (slika 7). Samom tom činjenicom odvaja se od ostatka ukopa.⁶² Također izdvaja se i dimenzijom te količinom priloga.⁶³ Možemo ga datirati u kraj 1. ili početak 2. stoljeća. Pri dataciji pomogao nam je nalaz novca iz Trajanova razdoblja. Grob se ističe i količinom nađena stakla, keramike i metala. Gotovo svi ulomci bili su izrazito maleni. Od nalaza valja spomenuti osam keramičkih posuda, bikoničnu zdjelu, dvije keramičke lucerne, šest staklenih čaša, stakleni tanjur, dvije staklene zdjele te staklena urna s ostacima pokojnika. Isto tako pronađen je i par fibula te par cipela od kojih su očuvani samo željezni dijelovi.

Još jedan iznimni nalaz je brončana kutijica.⁶⁴ Neobično velike dimenzije groba mogu biti objašnjene velikom količinom priloga zbog kojih je zaključeno kako je žena, vjerojatno sa svojom cijelom obitelji, prihvatila rimske standarde i njihov način života.⁶⁵

⁵⁹ B. VIKIĆ – BELANČIĆ, 1981., 132.

⁶⁰ M. DIZDAR, V. HRŠAK, D. KUŠAN, S. MAREKOVIĆ, R. ŠOŠTARIĆ, 2006., 431.

⁶¹ M. DIZDAR, V. HRŠAK, D. KUŠAN, S. MAREKOVIĆ, R. ŠOŠTARIĆ, 2006., 430.

⁶² M. DIZDAR, V. HRŠAK, D. KUŠAN, S. MAREKOVIĆ, R. ŠOŠTARIĆ, 2006., 431.

⁶³ D. NEMETH – EHRICH, D. KUŠAN ŠPALJ, 2007., 66.

⁶⁴ M. DIZDAR, V. HRŠAK, D. KUŠAN, S. MAREKOVIĆ, R. ŠOŠTARIĆ, 2006., 431.

⁶⁵ D. NEMETH – EHRICH, D. KUŠAN ŠPALJ, 2007., 67.

Ipak, ostaje otvorena i mogućnost da je riječ o bogatoj ženi koja je željela svoj status iskazati upravo na ovaj način.⁶⁶

Slika 7 – prikaz groba 1 (preuzeto iz: M. DIZDAR, V. HRŠAK, D. KUŠAN, S. MAREKOVIĆ, R. ŠOŠTARIĆ, 2006., 431)

7.2. Sličnosti u načinu pokapanja u ranorimskim grobovima Andautonije i *Cuccium-a*

Komparativna arheobotanička analiza biljaka iz dvaju ranorimskih incineracijskih grobova u Šćitarjevu i Iloku ukazuje na kompleksne pogrebne rituale tijekom 1. i 2. stoljeća. Smatra se kako je većina otkrivenih žitarica, leguminoza i ostataka voća došla iz okolice istraženih lokaliteta, ali u isto vrijeme postoji teorija da su ljudi ovih dvaju naselja razmjenjivali dobra (slika 8). Sama je razmjena tijekom ovog razdoblja bila dobro razvijena, a tome u prilog ide pronalazak biljaka tipičnih za mediteransko područje. Kod pohrane, biljke su mogle biti obrađene na nekoliko načina.

Primijećeno je kako su žitarice najčešće karbonizirane, što ukazuje da su bile spaljivane zajedno s pokojnikom. Leće i ostatci voća nisu bili tako tretirani, a to nam govori o drugačijoj obradi namirnica. Stavljane su u grob najčešće kuhane ili svježe kao hrana za zagrobni život ili kao žrtva za bogove kojima su, kao što znamo, Rimljani pridavali veliku važnost. Ono što oba groba imaju zajedničko je da su ostatci pohranjeni u drvene sanduke u koje je priložena i nekolicina priloga, na primjer nakit ili predmeti

⁶⁶ M. DIZDAR, V. HRŠAK, D. KUŠAN, S. MAREKOVIĆ, R. ŠOŠTARIĆ, 2006., 432.

svakodnevne uporabe. Grob u Ščitarjevu ima iznimno bogate priloge pa se pretpostavlja da je riječ o ukopu žene koja je pripadala višoj klasi.⁶⁷

Slika 8 – Geografski položaj Ščitarjeva i Iloka (preuzeto iz: M. DIZDAR, V. HRŠAK, D. KUŠAN, S. MAREKOVIĆ, R. ŠOŠTARIĆ, 2006., 430)

8. KULTOVI ANDAUTONIJE

Žrtvenik posvećen riječnom božanstvu rijeke Save (*Savus*) i stela s reljefom Nemeze dva su spomenika pronađena u Andautoniji koja potvrđuju štovanja istoimenih kultova (slika 9.). Pretpostavlja se kako je na mjestu gdje je pronađen žrtvenik bila gradska riječna luka. Spomenici posvećeni Savu najčešće se povezuju s riječnim trgovcima kojima je ovo božanstvo pružalo zaštitu u njihovim trgovačkim pothvatima. Ovaj nalaz ukazuje i na vrijednost i ulogu same rijeke Save u gradskom prometu. Pronalazak stele, s druge strane pak ide u prilog nagađanjima kako su se u Andautoniji odvijale gladijatorske borbe, ali isto tako ukazuje na važnost božice samim stanovnicima naselja.⁶⁸

Neki od značajnih spomenika u Andautoniji pronađeni su puno prije početka sistematskih istraživanja toga prostora. Kameni oltar Save pronađen je već 1870. godine u Savi. Isto tako, u blizini Velike Gorice, sredinom 18. stoljeća pronađena je mramorna ploča ispisana s obje strane.⁶⁹ S jedne strane stajao je počasni natpis posvećen senatoru imena *Lucius Funisulanus Vettonianus* – patronu

⁶⁷ M. DIZDAR, V. HRŠAK, D. KUŠAN, S. MAREKOVIĆ, R. ŠOŠTARIĆ, 2006., 429.

⁶⁸ I. KNEZOVIĆ, 2010., 187.

⁶⁹ I. KNEZOVIĆ, 2010., 187-188.

Andautonije i namjesniku Panonije, a s druge reljef posvećen božici Nemezi ispod kojega je stajao zavjetni natpis.⁷⁰ Krajem 19. stoljeća oba spomenika su premještena u nekadašnji Nacionalni muzej Zagreb, tj. u današnji arheološki muzej.⁷¹

Slika 9 – Pogled na arheološke ostatke u Ščitarjevu (preuzeto iz: I. KNEZOVIĆ, 2010., 188)

8.1. Kult Savusa

Natpis na žrtveniku govori nam kako ga je posvetiti dao *Marcus Iuentius Primigenus* zajedno sa svojim suradnicima (slika 10). Također, do danas u rijeci Savi pronađeno je svega osam natpisa posvećenih ovom božanstvu.⁷²

.....SAVO·AVG(usto)
SAC(rum)
M(arcus) IVENTIVS
PRIMIGENIV(s)
EJT·SOCIV(otum)·S(olverunt) L(ibentes
 M(erito).

Slika 10 – Natpis na žrtveniku posvećenom Savusu (preuzeto iz: I. KNEZOVIĆ, 2010., 188)

Što se tiče gentilicija *Iuentius*, konkretno u ovoj formi, on nam je poznat iz Salone. Riječ je o obitelji koja je vrlo vjerojatno porijeklom iz sjeverne Italije te se

⁷⁰ B. VIKIĆ – BELANČIĆ, 1981., 130-131.

⁷¹ I. KNEZOVIĆ, 2010., 187-188.

⁷² I. KNEZOVIĆ, 2010., 188.

kasnije sele na prostor Panonije i Dalmacije. Isto tako pretpostavlja se kako se radi o obitelji trgovaca. Kada govorimo o suradnicima spomenutim u natpisu, smatra se da su oni bili poslovni partneri osobe koja je dala napraviti spomenik. Žrtvenik se datira u 2. ili 3. stoljeće. S obzirom na to da se ne zna koju je vrstu posla Primigenius vršio sa svojim partnerima, imamo nekoliko pretpostavki o tome.

Prvu od njih donosi nam Hoffiler koji vjeruje kako je žrtvenik podigunut od strane ribolovne zajednice. Hirschfeld pak, s druge strane, pretpostavlja da je za njegov nastanak zaslužna časnika služba koja je tamo bila poslana po dužnosti, ali Andautonija je za ovu teoriju i prema mišljenjima znanstvenika, ipak predaleko od granice. Većina istraživača smatra kako se ovaj spomenik povezuje s navigacijom, transportom ili razmjenom na rijeci Savi. Ovoj tezi u prilog ide mjesto pronalaska samog oltara. Smatra se kako je rimska luka bila smještena na položaju Savišća svega 800 metara jugoistočno od Andautonije. Zanimljiva je i činjenica da su počekom 20. stoljeća na ovom prostoru bili vidljivi arheološki ostatci koji ukazuju na točnost ove pretpostavke. Što se tiče samog kulta, njegovo rasprostiranje bilo je ograničeno na gornji tok rijeke Save do Siscije.⁷³

Za sada južno od Siska nemamo nikakvih spomenika povezanih s kultom Savusa. Strabon naime spominje rijeku *Noarus* koja teče Segestikom ka Dunavu. Prema sadašnjim interpretacijama, smatra se kako je *Noarus* starije ime Save ili njezino ime na nekom drugom jeziku. *Noarus* možda označava starije ime koje se odnosilo samo na donji dio rijeke, što bi moglo objasniti i nedostatak materijalnih dokaza, koji bi potvrđivali štovanje kulta nizvodno od Siska.⁷⁴ Moguće je pretpostaviti kako je *Savus*, u kasnijem razdoblju, bio božanstvo štovano čitavim tokom rijeke te je moguće očekivati pronalazke materijala u budućnosti (slika 11).⁷⁵

⁷³ I. KNEZOVIC, 2010., 189.

⁷⁴ I. KNEZOVIC, 2010., 190.

⁷⁵ I. KNEZOVIC, 2010., 190-191.

Slika 11 – Prikaz žrtvenika iz Andautonije posvećenog Savusu (preuzeto iz: I. KNEZOVIĆ, 2010., 188)

Andautonija, koja se kao što znamo nalazi na vrlo značajnom križanju i točki rijeke Save, bila je mjesto gdje su se okupljali razni trgovci, putnici i slično. Siguran put prilikom puta ovom opasnom rijekom, ovisio je, kako se vjeruje, o Savusu. *Marcus Iuentius Primigenius*, trgovac ili vlasnik broda zajedno sa svojim suradnicima vjerojatno je podigao oltar u Andautoniji zbog njihovog putovanja koje se završilo uspješno.⁷⁶

8.2. Nemezin kult

Kao što smo već spomenuli, reljef je božice Nemeze, zajedno sa zavjetnim natpisom, bio uklesan na mramornu ploču uređenu s obje strane.⁷⁷ Stariji dio na sebi ima počasni natpis posvećen Luciju Funisulanu Victorinu, podignut je krajem 1. stoljeća, a s njega je i obrisano ime cara Domicijana koji je nakon smrti 96. godine doživio *damnatio memoriae* (slika 12).⁷⁸ Tijekom druge polovice 2. ili početkom 3. stoljeća, druga strana stele dekorirana je u čast božice Nemeze.⁷⁹ Važna nam je i činjenica da je ovo najraniji i jedini spomenik u kojem se vidi da Andautonija ima status

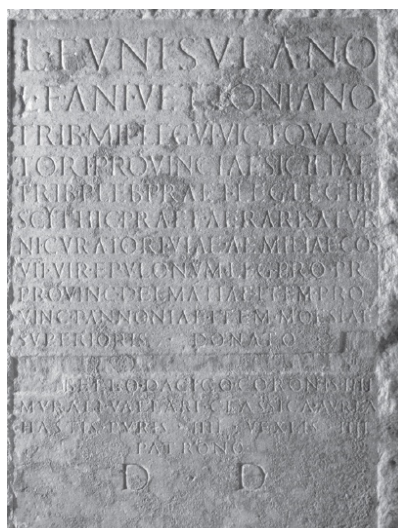
⁷⁶ I. KNEZOVIĆ, 2010., 193.

⁷⁷ B. VIKIĆ – BELANČIĆ, 1981., 130-131.

⁷⁸ I. KNEZOVIĆ, 2010., 193.

⁷⁹ D. NEMETH – EHRICH, D- KUŠAN ŠALJ, 2007., 91.

municipija. Što se tiče samog natpisa, u njemu se navodi kako spomenik podiže *Iulius Victorianus* koji je bio veteran i građanin municipija Andautonije.⁸⁰ U *CIL*-u je restitucija spomenutog natpisa navedena na sljedeći način: *L(ucio) Funisulano / L(uci) f(ilio) Ani(ensi) Vettoniano / trib(uno) mil(itum) leg(ionis) VI Vict(ricis) quaes(tor)i provinciae Siciliae / trib(uno) pleb(is) praet(ori) leg(ato) leg(ionis) IIII / Scythicae) praef(ecto) aerari(i) Satur(ni) curator(i) viae Aemiliae co(n)s(uli) / VIIvir(o) epulonum leg(ato) pro pr(aetore) / provinc(iae) Dalmatiae item pro/vinc(iae) Pannoniae item Moesiae / superioris donato [[ab]] / [[Imp(eratore) Domitiano Aug(usto) Germani]]/[[co]] bello Dacico coronis IIII / murali vallari classica aurea / hastis puris IIII vex(il)lis IIII / patrono / d(ecreto) d(ecurionum).⁸¹*

Slika 12. – Natpis posvećen Luciju Funisulanu Vetonianu (preuzeto iz: I. KNEZOVIĆ, 2010., 193)

S obzirom na to da je Domicijanovo ime bilo izbrisano, smatra se kako je andautonijska populacija htjela sačuvati natpis posvećen Funisulanu zbog njegove važnosti čitavoj zajednici. S druge pak strane moguće je i to da je natpis s izbrisanim vladarevim imenom služio svojoj svrsi sve dok nije podignut spomenik Nemezi, kada se i briše carevo ime. Tada bi, prema ovoj teoriji, Funisulanov natpis već bio zastario s obzirom na to da je podignut najmanje stoljeće prije. Koja je god od ovih dviju teorija točna, preživljavanje spomenika svakako je zanimljiva činjenica.⁸²

⁸⁰ I. KNEZOVIĆ, 2010., 193.

⁸¹ *CIL* III, 11463

⁸² I. KNEZOVIĆ, 2010., 194.

Što se tiče samog reljefa, gornje tri četvrtine prikazuju božicu u cijelosti i smještenu u edikulu, sa svodom koji sadrži luk naslonjen na stilizirane korintske kapitele stupova koji uokviruju reljef s obje strane. Desni stup s kapitelom je iznimno dobro očuvan, a lijevi je oštećen pa se može uočiti jedino njegova vanjska linija. Izgled Nemeze također je zanimljiv. Ona stoji obučena u hiton kratkih rukava koji je pričvršćen sa po jednom kružnom pločastom fibulom na svakom ramenu i opasan remenom koji je povezan ispod grudi. Od obuće nosila je čizme. Način na koji je božici stavljen remen naveo je pojedine autore da Nemezu poistovjete s Dijanom.

Što se tiče njezine frizure, ona je povijena u punđu s razdjeljkom po sredini i loknama s prednjih strana. Njezina čitava frizura ukrašena je dijademom, a to je još jedan od atributa koji se može pripisati Dijani. Božica u svojoj desnoj ruci nosi bič i bodež ili možda čak kratki mač, a oba predmeta okrenuta su prema gore. Lijevoj ruci pripao je pravokutni štiti s istaknutim romboidnim umbom i pojačanim krajevima. Iza štita izviruju goreća baklja, palmina grana i trozubac. Ispod štita, pokraj lijeve noge božice, nalazi se kotač s krakova, a unutar njega i grifon koji okreće svoju njušku prema ruci Nemeze. U lijevom gornjem kutu ugraviran je *Sol*, dok se u desnom nalazi *Luna* koja iznad glave ima polumjesec (slika 13).⁸³

Slika 13 – Reljef božice Nemeze (preuzeto iz: I. KNEZOVIĆ, 2010., 194)

⁸³ I. KNEZOVIĆ, 2010., 194.

Kod interpretacije natpisa problematičan nam je status Victorijana. Starija čitanja oznaku na kraju drugog reda interpretiraju kraticom VET. Brunšmid i Hoffiler oštro su se zalagali za tvrdnju da slovo T na kraju ne postoji. Ipak, kratica je oduvijek bila interpretirana da je riječ o veteranu, iako ukoliko bi se uklonilo slovo T, ono je moglo označavati viteza.⁸⁴ Bilo da je riječ o veteranu ili vitezu, *Iulius Vicotrinus* je zasigurno bio vrlo cijenjeni član andautonijske zajednice. Oštećenje na početku trećega reda najčešće je interpretirano kao slovo D (*decurio*) ili C (*civis*) što bi značilo da je bila riječ ili o članu vijeća municipija ili o običnom građaninu. *Suis* u natpisu označava ljude koji su bili podređeni Iuliju Viktorinu.

Kada govori o njima, ne znamo točno na koga misli. Možda je riječ o njegovoj obitelji, robovima, slugama ili nekom sasvim drugom. Sam Nemezin kult predstavljaju atributi koji označavaju vjeru i pravdu. Također, često je prikazivana na reversu rimskoga novca kao *Pax Nemesis*. S obzirom na veliku popularnost kulta, bila je štovana i od strane vojnih zapovjednika, a bila je i zaštitnica gradova, vjerovatno zbog svoje poveznice sa Fortunom, odnosno kotača promjenjive sudbine. U Rimskom je Carstvu kult Nemeze bio povezan i s gladijatorskim borbama kao i s njihovim sudionicima (*gladiatores i venatores*). Što se tiče našeg reljefa, štit, bodež i ostali atributi pripisuju se gladijatorima pa se smatra kako je riječ o Nemezi – zaštitnici gladijatora.⁸⁵

S obzirom na popularnost božice nije niti čudno kako su joj spomenici dizani po čitavom Carstvu. Najčešće je bila štovana u neposrednoj blizini amfiteatara, hipodroma, stadiona i teataru i njezina svetišta pronalazimo gotovo svuda. Ona su otkrivena u amfiteatrima u Noriku, Panoniji, Africi, Britaniji i Hispaniji. Tragove kulta kod nas nalazimo u amfiteatrima u Saloni, Puli i Burnumu, a imamo i oltar koji je pronađen u Daruvaru. Zanimljiva je i činjenica kako su u istočnom dijelu Carstva tragovi kulta pronalazeni i u blizini amfiteatara, hipodroma, stadiona i sličnih građevina, dok su na prostoru zapadnog Carstva pronalazeni isključivo u sklopu amfiteatara.⁸⁶ Reljef iz Andautonije, zbog opisanih atributa, upućuje na prisutnost gladijatorskih igara, što nam ostavlja otvorenu mogućnost da će jednom biti pronađen i pripadajući amfiteatar.⁸⁷ Budući da je grad proživljavao iznimno veliki gospodarski napredak u vremenu kada je

⁸⁴ J. BRUNŠMID, 1905., 66-67.

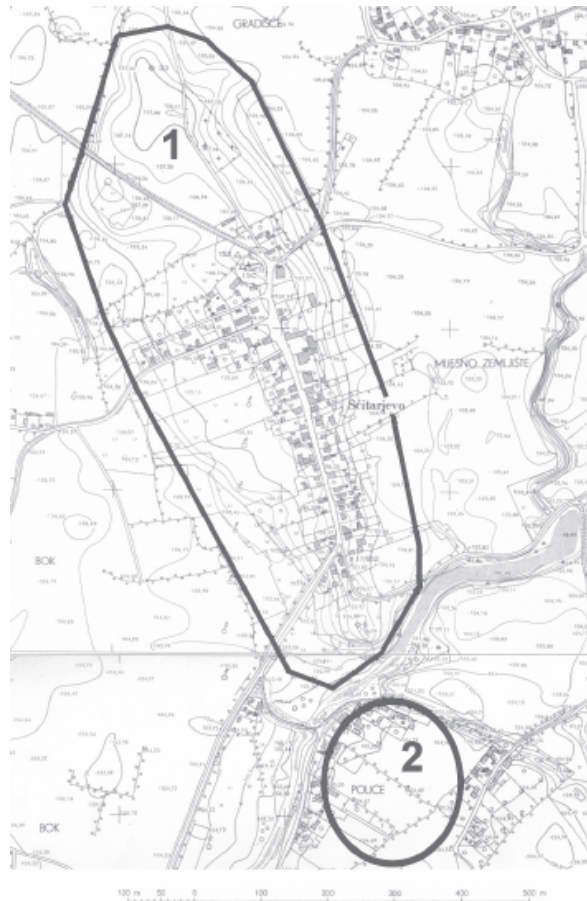
⁸⁵ I. KNEZović, 2010., 195.

⁸⁶ I. KNEZović, 2010., 196.

⁸⁷ B. VIKIĆ – BELANČIĆ, 1981., 131.

reljef izrađen te je teritorijalno doživio svoj maksimum u to vrijeme, znanstvenici smatraju kako je amfiteatar morao postojati.⁸⁸

Pretpostavljaju kako se nije sačuvao jer je bio izgrađen od drveta. Što se tiče njegove lokacije, istraživači ga smještaju izvan granica grada, a takav slučaj je poznat diljem Carstva. Najpogodnije mjesto za amfiteatar Andautonije bio bi zaselak Kutelo koji se također nalazi na uzdignutom terenu zaštićenom od poplava. Nažalost, kao i u većini gradova, ruševine su u velikom broju korištene za izgradnju modernih gradova, pa tako i u slučaju Andautonije.⁸⁹ S obzirom na to da je Matija Petar Katančić vidio i opisao ostatke na području Kutela, možemo ostaviti otvorenom mogućnost da se amfiteatar uistinu i je nalazio tamo (slika 14).⁹⁰

Slika 14 – Mogući položaj gradskog amfiteatra u odnosu na Andautoniju (preuzeto iz: I. KNEZOVIĆ, 2010., 190)

⁸⁸ I. KNEZOVIĆ, 2010., 196-197.

⁸⁹ I. KNEZOVIĆ, 2010., 197.

⁹⁰ I. KNEZOVIĆ, 2010., 197-198.

9. ARHEOLOŠKI PARK

Arheološki park *Andautonia* jedan je od rijetkih primjera gdje je čitav arheološki kompleks ukomponiran u krajolik te kao takav pripada jedinstvenim parkovima u kontinentalnoj Hrvatskoj.⁹¹ S obzirom na to da su Zagreb i njegova okolica iznimno gusto naseljeni, ovaj arheološki lokalitet dobiva još veću vrijednost. Izrazito bitno bilo je, naime, uklopiti i prilagoditi lokalitet samom urbanom krajoliku.⁹² Od čitavog kompleksa andautonijskog areala posebno je zanimljiv sklop gradskog kupališta, a osim njega zaštićen i prezentiran je i dio urbane infrastrukture, kanalizacijski sustav, mreže ulica i drugo (slika 15). Kako je dokazano istraživanjima, terme su izgrađene u više faza i podfaza koje je moguće datirati od 2. do 4. stoljeća. Zanimljiva je i činjenica da je ovaj prostor tijekom 1. stoljeća bio korišten za ukapanja.

Što se ulica tiče, izrazito dobro je očuvana široka poprečna ulica s portikatom. Ona je izvorno imala funkciju rimske državne ceste – točnije povezivala je Andautoniju s Petovijom i Siscijom. Nažalost, brojne lokacije urbanog prostora Andautonije nije moguće prezentirati jer se, kao i što je slučaj s brojnim drugim lokalitetima, nalaze na privatnim posjedima. Iz gore se navedenih razloga prezentirani sadržaj nalazi uglavnom na prostoru dvorišta župnog ureda. Sustavna istraživanja tog prostora traju od 1981. godine.⁹³

Slika 15. – Pogled na sjeverni plato arheološkog parka (preuzeto iz: A. RENDIĆ - MIOČEVIĆ, 1995., 112)

⁹¹ A. RENDIĆ – MIOČEVIĆ, 1995., 109-110.

⁹² A. RENDIĆ – MIOČEVIĆ, 1995., 109.

⁹³ A. RENDIĆ – MIOČEVIĆ, 1995., 111.

10. ZAKLJUČAK

Iz čitavog rada možemo primijetiti kako je Andautonia vrijedan primjer rimske kulturne baštine na tlu Hrvatske. Njezina je iznimna strateška važnost nagrađena statusom municipija, a u stoljećima nakon toga vidimo napredak u urbanizmu i andautonijskoj zajednici općenito. Također, vrijednost ovog lokaliteta povećava se otvaranjem arheološkog parka koji je prezentiran na jedinstveni način i uklopljen u okoliš kako bi posjetitelji doživjeli što realniju prezentaciju. Sam se lokalitet smjestio nedaleko od Zagreba, a svoj početak bilježi na lokalitetu Gradišće te je arheološkim istraživanjima potvrđeno kako prvobitna jezgra Andautonije nije izlazila iz tih gabarita.

Povijest lokaliteta može se pratiti kroz tri faze koje datiraju od ranocarskog razdoblja pa sve do kraja 3. ili početka 4. stoljeća. Grad su tijekom ovih faza pogodile i dvije velike poplave, zbog kojih je prilikom svake od njih prostor Andautonije zahtijevao temeljitu obnovu pa tako u drugoj fazi prostor nekadašnje nekropole biva prenamijenjen i na tom se mjestu grade gradske terme. Važne su nam i zgrade otkrivene geofizičkim istraživanjima u nekoliko navrata. Većina tih zgrada imala je stambeni karakter, ali postoje i one monumentalnije čija funkcija još nije otkrivena u potpunosti. Što se nekropola tiče, poznate su nam istočna i južna nekropola, a u južnoj se prilikom istraživanja istaknuo grob 1, odnosno ukop žene koji svojim bogatstvom, dimenzijama i drvenim sandukom ukazuje na to kako je žena imala povlaštenu položaj.

Isto tako veliki dio ovog završnog rada posvećen je kultovima koji su posvjedočeni na prostoru Andautonije. Među njima se izdvaja kult Savusa, riječnog božanstva čiji je žrtvenik pronađen u rijeci Savi na mjestu za koje se pretpostavlja da je bilo u blizini luke i kult Nemeze čiji je spomenik posebno zanimljiv. Na jednoj od strana pronalazimo posvetni natpis iz vremena Domicijana, dok se reljef s prikazom Nemeze datira u 2. ili 3. stoljeće. S obzirom na to kako se Nemeza vrlo često povezuje s gladijatorskim borbama, pretpostavlja se kako je na prostoru Andautonije morao postojati amfiteatar. Prema pretpostavkama znanstvenika, najpovoljniji položaj amfiteatra bio bi na prostoru Kupela gdje je M. P. Katančić prilikom svojih istraživanja vidio i opisao ostatke koji bi mogli biti protumačeni kao dijelovi amfiteatra. Nažalost, s vremenom su oni uklonjeni tako da ne možemo

sa sigurnošću potvrditi Katančićevu činjenicu. Jedna od drugačijih pretpostavki je da je amfiteatar u Andautoniji bio drveni, te kako je upravo iz tih razloga s vremenom propao.

Za kraj vrijedi spomenuti arheološki park izgrađen na prostoru Andautonije koji posjeteljima na realan način pokušava dočarati život u rimsko doba. Prezentirano je i izloženo mnoštvo nalaza i dijelova arhitekture poput gradskih termi ili glavne ulice grada. Sadašnja bi arheološka istraživanja i nova saznanja u budućnosti trebala pridonijeti proširenju parka i izgradnji novih sadržaja koji će na zanimljiv način predočiti život jednog rimskog grada.

SAŽETAK

Andautonia

Tema ovog završnog rada je *Andautonia* – rimski lokalitet na položaju današnjeg sela Ščitarjevo koje se nalazi u neposrednoj blizini Zagreba. U radu sam se na početku obuhvatila šire zagrebačko područje kroz povijesna razdoblja kako bih na što bolji način prikazala njegovu važnost. Što se tiče same Andautonije, njezina prvobitna jezgra smjestila se na područje zvano Gradišće, koje je u odnosu na ostatak prostora bilo na nešto povišenijem položaju. Jezgru možemo precizno odrediti zbog toga što su nađene dvije nekropole, a u rimsko su doba nekropole bile van granica grada.

Kada govorimo o urbanizmu, sam grad ima tri građevne faze od kojih se po načinu, stilu gradnje i ukrašavanju najviše ističe faza 2. U toj su fazi prvobitno izgrađene i gradske terme. Zanimljiva je činjenica kako su one podignute na mjestu gdje se u prvoj fazi nalazila nekropola. *Andautonia* je često obnavljana zbog toga što je, zbog blizine rijeke Save, čak nekoliko puta bila poplavljena. Bitnu ulogu u životu andautonijske zajednice imali su, naravno, i kultovi, od kojih se prema nalazima sa sigurnošću može reći da su na protoru Andautonije bili štovani *Savus* i Nemeza. To znamo prema nalazima žrtvenika i reljefa posvećenih ovim božanstvima. Za kraj treba naglasiti kako je arheološki park, koji se nalazi na prostoru današnjeg župnog dvora Andautonije, svakako poticaj za daljnja istraživanja, ali i pokazatelj načina na koji bi se svako mjesto ili pojedinac trebali odnositi prema kulturnoj baštini.

Ključne riječi: *Andautonia*, Ščitarjevo, Nemeza, *Savus*, incineracija, arheološki park, urbanizam

ABSTRACT

Andautonia

The topic of this final thesis is *Andautonia* – roman site which is located on the position of modern-day village of Ščitarjevo, in the close vicinity of Zagreb. In this final thesis I've concentrated on the wider Zagreb area through the historial periods, so to emphasise its importance in the best way possible. As far as *Andautonia* itself is concerned, its original core was situated on the area of Gradišće, which was in the relation with its surrounding area situated on a bit higher position. Its center we can pinpoint precisely because of the fact that two necropolis of the city were found, and as we know, in the roman times the necropolis of the city were always outside the city boundaries.

When we talk about its urbanism, the city itself has three construction phases, of which by its architecture style and decoration, phase 2 stands out the most. In that phase were originally constructed the city's baths. An interesting fact is that the baths were constructed on the site where, in phase 1, the city's necropolis was originally located. *Andautonia* was often rebulid due of the fact that, due to the close proximity of the Sava river, it was flooded several times. An important role in the life of the community of *Andautonia* was played of course by its religious cults, of which, based by the archaeological finds, can be said with certainty that on the area of *Andautonia Savus* and Nemeza were worshiped. We know that by the finds of altars and reliefs dedicated to this deities. For the end, it should be pointed out that an archaeological park was which is located on the site of modern-day parish dorm of *Andautonija* is certainly an stimulus for further explorations, but it is also an indicator of the way on which every place or individual should take care of their cultural heritage.

Keywords: *Andautonia*, Ščitarjevo, Nemeza, *Savus*, incineration, archaeological park, urbanism

LITERATURA

BRUNŠMID, J., 1905. – Josip Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 8, Zagreb.

CVITKOVIĆ I., 1994. – Igor Cvitković, *Mlađe kameno doba – Neolitik*, Zagreb prije Zagreba, Katalog izložbe, Zagreb, 21-22.

DIZDAR M., HRŠAK V., KUŠAN D., MAREKOVIĆ S., ŠOŠTARIĆ R., 2006. – Marko Dizdar, Vladimir Hršak, Dora Kušan, Sara Mareković, Renata Šoštarić, Comparative Analysis of Plant Finds from Early Roman Graves in Ilok (*Cuccium*) and Šćitarjevo (*Andautonia*), Croatia – A Contribution to Understanding Burial Rites in Southern Pannonia, *Coll. Antropol.*, 30, Zagreb, 429-436.

GRAČANIN H., 2012. – Hrvoje Gračanin, *Povijest grada Zagreba*, Knjiga 1 – od prehistorije do 1918, Zagreb, 1-16.

GREGI Z., 1987. – Zoran Gregl, O nekim povijesnim pitanjima nastanka i razvoja rimskodobnog naselja na lokalitetu Zagreb-Setenjevac, *Historijski zbornik*, god XL (1), Zagreb, 61-73.

KNEZOVIĆ I., 2010. – Ivan Knezović, The Worship of Savus and Nemesis in Andautonia, *Arheološki vestnik*, 61, Ljubljana, 187-202.

KARLOVIĆ T., MILOTIĆ I., PETRAK M., 2015. – Tomislav Karlović, Ivan Milotić, Marko Petrak, Andautonia. An Example of Local Self-Government in Pannonia, *Lex Localis – Journal of Local Self-Government*, Vol.13 (no.1), 35-48.

LJUBIĆ Š., 1883 – Šime Ljubić, Andautonia (Šćitarjevo), i započetak izkapanja od strane narodnog zemaljskog Muzeja na onom tlu, *Viestnik hrvatskog arheološkoga društva*, god V., Zagreb, 1-13.

NEMETH-EHRLICH D., KUŠAN ŠPALJ D., 2003. – Dorica Nemeth-Ehrlich, Dora Kušan Špalj, Municipium Andautonia, *The autonomous towns of Noricum and Pannonia*, Situla 41, Ljubljana, 107-117.

NEMETH-EHRLICH D., KUŠAN ŠPALJ D., 2007. – Dorica Nemeth-Ehrlich, Dora Kušan Špalj, *2000 godina Andautonije: od rimskog grada do arheološkog parka*, katalog izložbe, Zagreb.

NEMETH-EHRILICH D., VOJVODA P., 1994. – Dorica Nemeth-Ehrilich, Pavo Vojvoda, Andautonija – rimsko urbano središte, Zagreb prije Zagreba, Zagreb, 39-45.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ A., 1995. – Ante Rendić-Miočević, Arheološki parkovi u zagrebačkoj regiji. Andautonia, arheološki park u Ščitarjevu i lapidarij arheološkog muzeja u Zagrebu, *Histria Antiqua*, 1, Zagreb, 109-116.

VIKIĆ-BELANČIĆ B., 1981. – Branka Vikić-Belančić, Etape urbanog razvitka Andautonije i antičko nasljeđe Zagreba, Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolini, izdanje hrvatskog arheološkog društva, 6, Zagreb, 129-154.

Epigraphik Datenbank, Clauss – Slaby http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php
28.09.2018.